

Jarmila Skalková

Obsecná didaktika

2., rozšířené a aktualizované vydání

- Vyučovací proces
- Učivo a jeho výběr
- Metody
- Organizační formy vyučování

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

prof. PhDr. Jarmila Skalková, DrSc.

OBEČNÁ DIDAKTIKA

2., rozšířené a aktualizované vydání

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 2878. publikaci

Odpovědná redaktorka Zuzana Koutná
Sazba a zlom Milan Vokál
Počet stran 328
Vydání 1., 2007
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2007
Cover Photo © isifa.com

ISBN 978-80-247-1821-7 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6981-3 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

OBSAH

Úvod	9

I. ČÁST DIDAKTIKA A JEJÍ PŘEDMĚT

1. Předmět didaktiky	13
1.1 Problémy předmětu didaktika	13
1.2 Didaktika ve struktuře vědního pole	15
1.3 Vztah didaktiky a oborových didaktik	18
1.4 Metody didaktických výzkumů	19
Základní literatura	24

II. ČÁST VZDĚLÁNÍ V DIDAKTICKÉM SYSTÉMU

2. Vzdělání v didaktickém systému	27
2.1 Vzdělání, jeho cíle a pojetí	27
2.2 Historickovývojové proměny cílů, obsahů a funkce vzdělání	29
2.3 Teorie formálního a teorie materiálního vzdělání	40
2.4 Vzdělání elementární a vzdělání všeobecné	43
2.5 Vzdělání základní	46
2.6 Vztah vzdělání všeobecného a odborného jako kulturní problém	47
2.7 Technologické vzdělání – součást komplexního pojetí vzdělání všeobecného	49
2.8 Význam vzdělanosti a perspektivní trendy vzdělávacích koncepcí na přelomu tisíciletí	54
2.9 Základní typy vzdělávání v podmínkách učící se a globalizující se společnosti	67
Základní literatura	69
3. Učivo a jeho výběr	71
3.1 Jak se obsah vzdělávání stává učivem?	71
3.2 Reformy vzdělávacích obsahů a didaktické teorie	71
3.2.1 Překonávání poznatkového encyklopedizmu a poznatkové roztržitosti	72
3.2.2 Modernizace vzdělávacích obsahů	74
3.2.3 Kurikulární teorie a reformy kurikula	77
3.3 Alternativní a inovační koncepce	81
Základní literatura	82

4. Uspořádání učiva v pedagogických dokumentech	85
4.1 Učební plány	85
4.1.1 Tvorba učebního plánu jako etapa didaktické transformace	85
4.1.2 Uspořádání učiva v učebních plánech	86
4.1.3 Učební plán působí jako celek	91
4.2 Učební osnovy	92
4.2.1 Tvorba učebních osnov jako další rovina didaktické transformace	92
4.3 Kurikulární dokumenty	97
4.4 Rámcové vzdělávací programy	100
Základní literatura	101

5. Učebnice v multimediálním systému didaktických prostředků	103
Základní literatura	108

III. ČÁST VYUČOVACÍ PROCES

6. Vyučování jako celistvý proces	111
6.1 Vyučování a různé teorie jeho výkladu	111
6.2 Struktura celistvého procesu vyučování	118
6.3 Funkce cíle v procesu vyučování	119
6.3.1 Konkretizace cílů vyučování	120
6.3.2 Kategorie cíle a řízení procesu učení	121
6.3.3 Kategorie cíle v systému vztahů vyučovacího procesu	124
6.4 Vzájemný vztah učitele a žáků ve vyučování	130
Základní literatura	134

7. Osvojování vědění a organizace procesu učení žáků	135
7.1 Didaktická transformace učiva v činnosti učitele	135
7.2 Činnostní a zkušenostní orientace vyučování	138
7.3 Osvojování pojmových systémů ve vyučování a jejich používání	143
7.3.1 Osvojování nového vědění	144
7.4 Problémové situace a rozvíjení tvořivosti žáků	156
7.4.1 Problémové situace ve vyučování	156
7.4.2 Rozvíjení tvořivosti žáků	161
7.4.3 Náleží také pamětní učení do moderního procesu vyučování?	164
7.5 Vytváření dovedností v procesu vyučování	166
7.6 Komunikativní a emocionálně motivační dimenze vyučování	170
7.7 Hodnocení jako nedílná součást procesu vyučování	176
Základní literatura	180

8. Vyučovací metody	181
8.1 Pojem metoda, historický vývoj vyučovacích metod	181
8.2 Metody v celistvém pojetí vyučovacího procesu	182
8.3 Klasifikace vyučovacích metod, jejich výběr a funkce	184

8.4	Charakteristika vybraných vyučovacích metod	186
8.4.1	Metody slovní	186
8.4.2	Metody názorně demonstrační	195
8.4.3	Metody praktických činností žáků	196
8.4.4	Hra jako vyučovací metoda	199
8.5	Metody opakování a procvičování vědomostí a dovedností	202
8.6	Systém vyučovacích metod	206
8.7	Metody diagnostické a klasifikační	209
8.7.1	Metoda systematického pozorování	210
8.7.2	Ústní a písemné zkoušky	211
8.7.3	Hodnocení složitých výkonů žáků	212
8.7.4	Didaktické testy	212
8.7.5	Klasifikační metody	214
8.7.6	Stanovení standardů	215
	Základní literatura	217
9.	Organizační formy vyučování	219
9.1	K vývoji organizačních forem vyučování	219
9.2	Frontální vyučování v systému vyučovacích hodin	221
9.2.1	Formy organizace procesu učení žáků ve vyučovací hodině	221
9.3	Skupinové a kooperativní vyučování	224
9.4	Individualizace a diferenciací v procesu vyučování	229
9.4.1	Individualizované vyučování	229
9.4.2	Diferenciací v procesu vyučování	231
9.5	Organizační formy vyučování v rozličných prostředích	233
9.5.1	Exkurze	233
9.6	Uplatňování různých organizačních forem vyučování při realizaci projektů a integrovaných učebních celků	234
9.6.1	Projektové vyučování	234
9.6.2	Integrované učební celky a organizační formy vyučování	238
9.7	Domácí učební práce žáků	240
9.8	Cesty k pružnému a variabilnímu systému organizačních forem a metod vyučování	242
9.8.1	Otevřené vyučování	242
	Základní literatura	248
10.	Didaktické prostředky v procesu vyučování	249
10.1	Učební pomůcky a multimediální systém	249
10.2	Programované učení a vyučování, jeho technické prostředky	251
10.3	Moderní didaktická technika ve vyučování	253
10.3.1	Využívání počítačů jako interaktivních systémů	253
	Základní literatura	257
11.	Závěrem – didaktika v systému širších souvislostí	259

Přílohy	261
Seznam poznámek, tabulek, grafů a schémat	279
Literatura	281
Rejstřík věcný	309
Rejstřík jmenný	317

ÚVOD

Publikace, která se dostává čtenáři ve druhém vydání, je koncipována jako učebnice obecné didaktiky. Je určena především studujícím učitelství, ale také učitelům začínajícím a všem ostatním, kteří mají zájem promýšlet si hlouběji své dosavadní zkušenosti. Daná publikace vstupuje do situace živého pedagogického dění u nás, které je provázeno i různorodou vydavatelskou činností, ať už jde o práce původní, nebo literaturu překladovou. Také na tuto situaci svým způsobem reaguje. Nepodává soubor znalostí k zapamatování, ani přehled pedagogických prostředků k prosté aplikaci, či sbírku opatření, která v návodných krocích regulují postup učitele. Nepřináší ani katalogy hotových řešení.

Učebnice didaktiky, obecné didaktiky (oba pojmy používá autorka synonymicky), představuje myšlenkový systém, který uvádí do vymezené vědní oblasti. Logické utřídění látky a vzhled do soustavy jejího výkladu poskytuje studujícím teoretické poznání. To také umožňuje klást si otázky, problematizovat a vidět nové problémy, hledat jejich řešení, uvědomovat si smysl jednání v širších souvislostech. Chce podporovat samostatné pedagogické myšlení, které proniká do základních vztahů pedagogického procesu, postihuje souvislosti, je s to kriticky analyzovat a hodnotit jednotlivé didaktické koncepce, odlišovat podnětné prvky od módnosti v aktuálních diskuzích. Tím se rozšiřuje základ, na němž učitel činí svá didaktická rozhodnutí.

Zároveň ale také otevírá praktický význam tohoto vědění. Vytváří předpoklady pro plnění jeho usměrňující funkce v praktické činnosti. Výklad učebnice i její formální uspořádání předpokládá jednotu chápání a utváření dovedností. Usiluje tedy, aby se činnostní stránky učitelského povolání, systémy dovedností, opíraly o určité poznání a pochopení pedagogických jevů a procesů. Nechce přehlížet, že praktické problémy, na které naráží učitel, jsou v podstatě nasáklé teoriemi. Ale nechce také přehlížet, že učitel v praxi potřebuje i konkrétní rady a podněty pro své vlastní tvořivé snažení. Autorka tedy nechápe obecnou didaktiku ani jako pouze akademickou disciplínu, ale ani jako pouze zkušenostní a pragmatickou nauku, nebo jako řadu, třebaš i aktuálních kapitol. Snaží se podat systém didaktických pojmů v určité struktuře, která vyjadřuje vědní obsah didaktiky.

Uvedeným záměrem odpovídá i uspořádání učebnice. Úvodem ke každé kapitole jsou formulovány obecné problémy, které umožňují jistý tazavý vzhled do jejího obsahu. Po každé subkapitole jsou zařazeny teoretické i praktické problémové otázky nebo úkoly k řešení, které postihují její centrální problematiku. Tím je posilována snaha vytvořit jednotu chápání a utváření dovedností v činnosti učitele. Poznámky upozorňují na významné pojmy, teorie, projekty, výzkumy nebo jejich výsledky. Vyzývají studující zamyslet se podrobněji nad těmito otázkami. Ke každé kapitole je připojena studijní literatura. Její výběr se řídí hlavně praktickým hlediskem dostupnosti pro studující. Souhrnně je odborná literatura uvedena na konci knihy.

Autorka stojí na stanovisku, že úkolem učebnice didaktiky není pouze pomoci učitelům, aby operativně zvládli didaktické situace. Má pomoci promýšlet jejich smysl. Utvořit si dostatečný nadhled, být s to vést dialog, prokazovat schopnost reinterpretace problémů v nových kontextech, hledat a uvažovat samostatně a kriticky. Důležitým aspektem učebnice je pomáhat studujícím chápat jevy ve vývoji. Chce spolu se systémem vědění otevírat porozumění didaktice v pojmech změny, konfliktů a inovací.

Přispívá k utváření takového myšlenkového systému, který je schopný vývoje, který podporuje citlivost pro potřebné změny. Není tedy dán jednou provždy, ale je otevřen do budoucnosti 21. století.

Metodologicky koncepce učebnice integruje obecnou teoretickou rovinu (např. J. Dewey, J. Piaget, L. S. Vygotskij, L. V. Zankov, W. Okoń, W. Klafki, O. Reboul, M. Develay, Ph. Meirieu aj.) s výsledky empirických výzkumů, které např. ve shrnující formě představuje N. L. Gage (1963), B. S. Bloom (1976), M. C. Wittrock (1986), L. Roth (1991) aj. Pokládá za součást soudobého pedagogického vědění i reflexi moudrosti pedagogické praxe, obsažené ve zkušenostech učitelů. Spolu s využitím zahraniční literatury věnuje učebnice pozornost domácím zdrojům, včetně národní tradice (J. A. Komenský, G. A. Lindner, O. Kádner, F. Drtina, O. Chlup, V. Příhoda aj.). Vyjadřuje tím přesvědčení, že učitelovo působení dobře vyjádří světové i evropské dimenze vzdělávání a výchovy, úsilí o jejich humanizaci, bude-li zároveň vyrůstat z vlastní národní kultury.

V epoše rychlých změn je nutno vidět podstatné otázky školního vzdělávání a vyučování a zvláště tendence jejich vývoje v globálním – evropském i světovém – kontextu. Zároveň je aktuální uvědomovat si, čím může národní kultura, včetně jejích tradic, přispívat ke společnému a rozmanitému kulturnímu bohatství.

Co je nového ve druhém vydání?

Druhé vydání je především aktualizováno, a to jak ve výkladu příslušných otázek, tak v seznamu literatury. Autorka byla vedena snahou, aby učebnice nastolovala soudobé živé a otevřené didaktické problémy, poukazovala na směry jejich řešení. Byly rovněž posíleny interdisciplinární přístupy tam, kde to realita vyžadovala – z hledisek biologických, filozoficko-antropologických, psychologických i sociálních. Byla zvýrazněna rozvíjející a výchovná funkce vyučování.

A co se zachovalo?

Učebnice se snaží i nadále pomáhat studujícím chápat jevy ve vývoji a širších souvislostech. Funkcí tohoto přístupu při tom není vracet se k minulosti a řešit „problémy včerejška“. Ale naopak chce ukazovat trvalý pohyb. Podpořit rozvíjení perspektivního tvořivého myšlení, posilovat citlivost pro otázky, jež jsou spjaté s postupem globalizačních procesů, které přinese v nových sociálně-ekonomických podmínkách „společnost vědění“.

I nadále vidí autorka smysl své publikace v podněcujícím působení na aktivní a tvořivé didaktické a pedagogické myšlení učitele, který se snaží hlouběji chápat jevy, s nimiž se v praxi setkává. A proto, až budete číst o jednotlivých didaktických otázkách, přemýšlejte, jak jste je sami vnímali (jako žáci nebo začínající učitelé) a jak jste je řešili (jako začínající či zkušení učitelé). Ať už jako studující učitelství, začínající učitelé, zkušení učitelé a pedagogičtí pracovníci diskutujte v duchu s textem knihy. Vytvářejte si vlastní závěry a otevírejte si perspektivu vlastní kvalitní pedagogické činnosti.

I. ČÁST

DIDAKTIKA A JEJÍ PŘEDMĚT

1. PŘEDMĚT DIDAKTIKY

Co může pro praktickou činnost učitele znamenat: vzhled do problematiky předmětu didaktika, osvojení základních teoretických poznatků v didaktice, seznámení s různými způsoby uvažování o skutečnosti, kterou představují obsah a proces vyučování?

1.1 PROBLÉMY PŘEDMĚTU DIDAKTIKA

Slovo **didaktika** je řeckého původu. Didaskein znamená učit, vyučovat, poučovat, jasně vykládat, dokazovat.

Ve speciálně pedagogickém smyslu se začal užívat tento termín až v 17. století. V té době se objevovaly snahy o encyklopedické vzdělávání. Přitom se ukazovalo, že je obtížné zvládnout veškeré tehdejší vědění. To podněcovalo tvořivé myšlení o způsobech jeho podání. Jako pedagogický termín slovo „didaktický“ použil v 17. století W. Ratke (1571–1635). Označoval jím cestu učení. Slovo „didaktika“ se překládalo jako umění vyučovat. J. A. Komenský (1592–1670) ve svém známém díle *Didaktika velká* (1657) chápe didaktiku jako „všeobecné umění, jak naučit všechny všemu“. Pojímá pojem didaktika široce a zahrnuje do něj obecné otázky cíle a úkolů výchovy, otázky obsahu vzdělání, mravní, náboženské a tělesné výchovy, vyučovací zásady i vyučovací metody, teorii školy i organizaci školské soustavy. Jde vlastně o veškerou nauku o výchově, která dnes tvoří předmět celé pedagogiky. V soustavných dílech o výchově mládeže se začala v první polovině 19. století vyčleňovat speciální část, kde se systematicky vykládaly otázky teorie vyučování (J. J. Pestalozzi, 1790–1860; F. W. A. Diesterweg, 1790–1866; J. F. Herbart, 1776–1841). Tento oddíl pedagogiky se nazýval didaktikou a pěstoval se jako relativně samostatná součást pedagogiky.

V průběhu historického, sociálně-ekonomického i kulturního vývoje společnosti se měnily požadavky na výchovu a vzdělávání i jejich funkce. Spolu s tím se měnil i obsah pojmu didaktika. Rozličná byla i filozofická a psychologická východiska, o něž se výklad didaktické problematiky opíral. Ani v současné době neexistuje obecně přijímaná definice.

Uvedeme základní vymezení, která se postupně vytvořila v minulosti a s nimiž se setkáváme do současnosti. **Didaktiku jako umění vyučovat** chápali už např. W. Ratke a J. A. Komenský. **Didaktiku jako teorii vyučování** objasňoval J. F. Herbart a herbartovci. Přitom J. F. Herbart zdůrazňoval roli vyučování i jako výchovného činitele a zavedl termín „výchovné vyučování“. Didaktika byla v tomto smyslu součástí pedagogiky. U nás G. A. Lindner (1828–1887) charakterizoval didaktiku jako vědu vyučovatelskou a umění vyučovací (*Všeobecné vyučovatelsví*). O. Chlup (1875–1965) vysvětluje pojem didaktika ve smyslu teorie vyučování.¹ **Didaktiku jako teorii vzdělání** označuje O. Willmann. Podobně v návaznosti na tuto koncepci představitelé směru nazývaného duchovnědná pedagogika (H. Nohl, E. Weniger, W. Klafki) chápou didaktiku jako obecnou teorii vzdělání. Dané pojetí soustřeďuje svou pozornost na obsahové stránky. Tento výklad je kriti-

¹ Chlup, O., Kubálek, J., Uher, J.: Pedagogická encyklopedie. Díl I. Praha 1938, heslo didaktika

zován proudy, které spojují didaktiku především s empirickými výzkumy procesů učení a vyučování. Zužují její předmět tím, že do pozadí ustupují stránky obsahové. Definují **didaktiku jako teorii učení a vyučování** (P. Heimann, W. Schulz).

Teoretická východiska jednotlivých autorů vedla k rozvíjení různých momentů a různých přístupů ke složité problematice vzdělávání a vyučování. Tak se hovoří o **kriticko-konstruktivní didaktice** (W. Klafki), **kriticko-komunikativní didaktice** (R. Winkel), **kybernetické didaktice** (Felix v. Cube) apod. Odborná literatura podrobně uvádí různé definice a charakteristiky didaktiky, vycházející z rozličných teoretických koncepcí (Peterssen, 1993).

V některých proudech pedagogického myšlení se pojem didaktika nepoužíval nebo se vyskytoval jen velmi zřídka. Tak např. v reformním pedagogickém hnutí prvních desetiletí 20. století vzniklo mnoho návrhů, modelů, koncepcí, které měly didaktický charakter (**daltonský plán a projektové vyučování, skupinové vyučování**). Tyto směry velmi intenzivně rozvíjely různé aspekty problematiky učení a vyučování. Nepocitovaly však potřebu zabývat se teoretickými analýzami předmětu, funkce a struktury didaktiky, nerozvíjely problematiku jejího systému. Podobně např. v 60. letech snahy vyjádřit vnitřní jednotu výchovných a vzdělávacích aspektů pedagogického procesu vedly některé naše i zahraniční pedagogy k takovému strukturálnímu členění, v němž se speciálně nevyčleňoval oddíl didaktiky v rámci systematického výkladu celé pedagogiky.²

V teoretické reflexi této předmětné oblasti se promítaly do značné míry i rozličné tradice a sociálně-kulturní podmínky zeměpisně rozdílných oblastí světa. Tento různý kontext se projevil i pojmově a terminologicky v evropském kontinentálním a anglosaském pedagogickém myšlení.

Na rozdíl od evropské tradice i současnosti se v anglofonní oblasti termín didaktika nestal součástí systému pedagogických pojmů. Není také uveden v reprezentativní Mezinárodní encyklopedii výchovy.³ To ovšem neznamená, že by se o daném předmětu skutečnosti nerozvíjela teoretická reflexe. Děje se tak ale v jiném pojmovém systému. Angloamerickému ekvivalentu našeho pojmu didaktika odpovídá zhruba soustava termínů: curriculum research and development, instruction (and training) research and development, teaching-learning evaluation, případně široce chápaný pojem „the technology of education“ (Švec, 1991; Skalková, 1996).

Ukazuje se tedy, že termín a pojem didaktiky jako vědní disciplíny, jež je chápána jako součást pedagogiky, je evropské provenience a má evropskou tradici. Není však univerzálně přijímaným a uplatňovaným pojmem. Tento případ představuje dva odlišné kulturní vzorce rozvoje teoretické reflexe o téže skutečnosti. V posledních desetiletích lze ovšem zaznamenat tendence sblížování obou systémů (L. S. Shulman, P. Kansenen, S. Štech aj.).

Daná učebnice poskytuje systém výkladu, který je těsně spjat s potřebami školských institucí (didaktika školní). Nepokrývá tedy didaktické pole v plné šíři. Učeb-

² Chlup, O., Kopecký, J. a kol.: Pedagogika. Praha 1963; Suchodolski, B. (red.): Zarys pedagogiki. Díl I., II. Warszawa 1966

³ Husén, Th., Postlethwaite, T. N. (ed.): The International Encyclopedia of Education. Oxford – New York 1985

nice stojí na stanovisku, že povahu didaktických jevů nevyjadřuje náležitě ani redukce didaktiky pouze na vědu o metodách vyučování či procesu učení, nevyjadřuje ji ani interpretace pouze jako vědy o vzdělávacím obsahu. **Didaktický proces nelze vysvětlit bez zřetele k jeho obsahu, a naopak, funkci obsahu nelze vyjádřit bez jeho začlenění do procesu učení a vyučování. Didaktiku (obecnou didaktiku) vymezujeme jako teorii vzdělávání a vyučování. Zabývá se problematikou obsahů, které se jakožto výsledky společensko-historické zkušenosti lidstva stávají v procesu vyučování individuálním majetkem žáků. Zabývá se zároveň procesem, který charakterizuje činnosti učitele a žáků a v němž si žáci tento obsah osvojují, tedy vyučováním a učením.**

Otázky a úkoly:

- Didaktiku vymezujeme jako teorii vzdělávání a vyučování. Srovnajte toto vymezení s definicemi v jiných učebnicích.
- Úkolem studia didaktiky není poskytovat praxi prosté rady co dělat a návody k napodobování. Znalost systému základních didaktických poznatků rozvíjí dovednosti orientovat se v složité problematice obsahu i procesu vyučování a učení žáků. Pomáhá vidět problémy a klást otázky, kriticky analyzovat a hodnotit zkušenosti vlastní i cizí, využívat nových poznatků v konkrétní praktické činnosti. Učí chápat nutnost změn a přinášet impulzy pro tvořivou činnost učitele. Prohlédněte si obsah učebnice a najděte pasáže, které by mohly pomoci řešit některý z problémů, se kterým jste se setkali při vlastní praxi.

1.2 DIDAKTIKA VE STRUKTUŘE VĚDNÍHO POLE

S vývojem didaktického myšlení se spolu s obecnou didaktikou **postupně rozvíjela didaktika podle zaměření k jednotlivým stupňům a druhům škol**. Úkol utvářet „genetické didaktiky“ zabývající se specifickými didaktickými problémy školy národní, střední a vysoké v našich podmínkách zdůrazňoval O. Chlup. Viděl to jako naléhavý požadavek pedagogický i organizačně školský.

Intenzivně u nás byla rozpracovávána od konce 19. i ve 20. století především **didaktika školy obecné, národní** (G. A. Lindner, J. Kubálek, V. Příhoda, E. Strnad, M. Kořínek). Ke konstituování **didaktiky školy střední** významně přispěl O. Chlup svým dílem *Středoškolská didaktika*. Ta odráží situaci gymnázia 30. let. Předmětem jeho didaktiky střední školy jsou otázky funkce, cíle, vzdělávacích obsahů střední školy, povahy vyučování na střední škole, metod, prostředků i organizačních forem vyučování. V druhé polovině 20. století se u nás začaly intenzivněji rozvíjet i **didaktické otázky odborného vzdělávání na úrovni škol středních** (A. Boháč, V. Rohlíček, I. Švanda, P. Čeppek aj.). **Didaktické otázky škol vysokých** se rozpracovávaly po druhé světové válce (F. Hyhlík, K. Galla, R. Štepanovič, D. Tollingerová aj.). Spolu s rozvojem vzdělávání a sebevzdělávání dospělých se zintenzivňuje potřeba rozvíjet **didaktickou problematiku vzdělávání dospělých**. Její základy u nás byly položeny v některých pracích druhé poloviny 20. století (E. Livečka, J. Skalka,

P. Paška aj.). Pro teorii vzdělávání a výchovy dospělých se užívá také termínu andragogika, andragogická didaktika. Tato oblast didaktického myšlení se v současné době intenzivně rozvíjí v souvislosti s realizací principu celoživotního vzdělávání (Mužík, 1998; Palán, 2003 aj.).

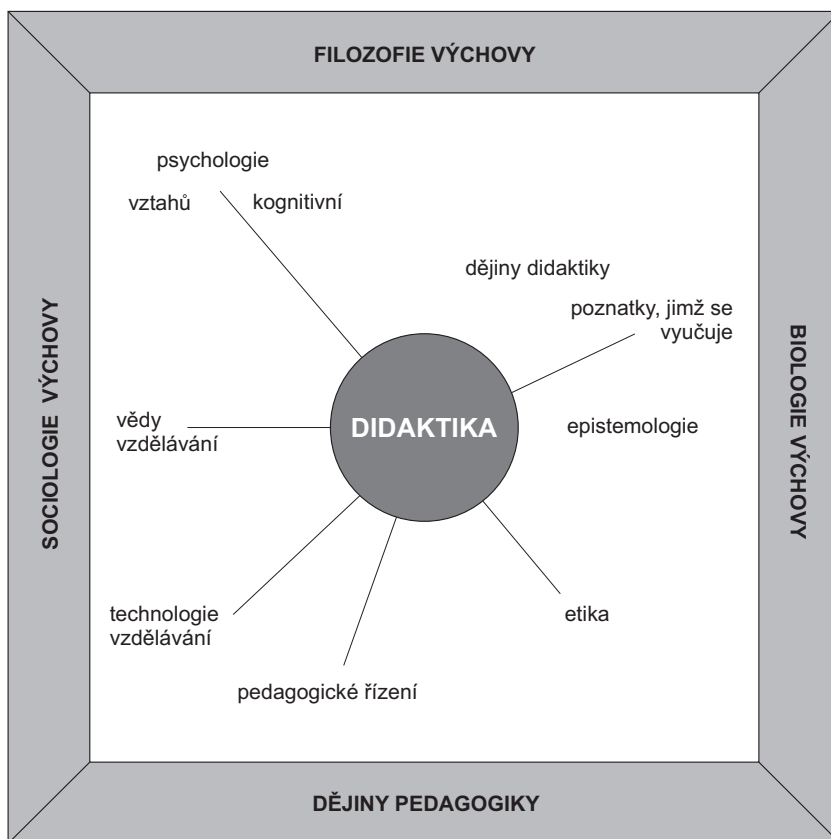
V současné době otázka osvojování rychle rostoucího vědeckého a technického poznání není pouze školní otázkou. Je to i společenský problém. Proto roste význam didaktiky. Pole didaktických jevů se rozšiřuje v celé řadě dalších směrů. Procesy učení a vyučování se široce uplatňují v různých formách, např. prostřednictvím masových sdělovacích prostředků, rozličných kurzů, rekvalifikačního vzdělávání mládeže i dospělých. Vznikají nové cesty vysokoškolského vzdělávání (distanční studium). Určité aspekty všech těchto forem náleží do předmětu didaktiky. **I když je v současné době didaktika chápána jako samostatná vědní disciplína, nelze ji ostře oddělovat a izolovat od ostatních součástí pedagogiky, především teorie výchovy.** Na to poukazovali již pedagogové minulosti (J. F. Herbart, J. A. Komenický, F. W. A. Diesterweg, G. A. Lindner, K. D. Ušinskij aj.).

Didaktické problémy jsou velmi komplexní. Při jejich řešení se především uplatňují těsné vztahy k ostatním pedagogickým disciplínám, jako jsou obecná pedagogika, dějiny pedagogiky, filozofie výchovy, sociologie výchovy a vzdělávání, pedagogická psychologie, speciální pedagogika. Systémový přístup k řešení didaktických problémů se snaží překonávat striktní rezortizmus jednotlivých věd a jejich tradiční klasifikační hierarchii. Předpokládá často uplatnění interdisciplinárních hledisek a transdisciplinární kooperaci.

Pozici didaktiky jako vědy lépe určuje její místo v síti vnitřních vazeb a vztahů k dalším vědním polím, jako je epistemologie, kognitivní psychologie, motivační teorie, psychoanalýza, klinická psychologie. Didaktika využívá poznatků řady dalších disciplín: antropologie, biologie, sociologie, etiky aj. S rozvojem soudobého vědeckého poznání se významně uplatňují biologie a biologické disciplíny, jako jsou poznatky neurobiologie, výsledky výzkumů stavby a funkce mozku aj. Dále pak je využíváno i technických oborů, jako je teorie komunikačních systémů, výpočetní technika apod. Místo didaktiky v rámci věd o výchově, které jsou důležité pro vyučování, se pokusil vyjádřit M. Develay (1992, s. 93) ve schématu 1.

Didaktika se vyčlenila jako samostatná disciplína v rámci širšího pole výchovných procesů. **Pojem výchova chápeme jako určitý druh sociální činnosti. Jejím podstatným znakem je záměrně a cílevědomě působit na osobnost a dosáhnout trvalejších změn v jejím vývoji, chování a jednání.** Ovšem v systému pedagogických pojmů je vymezování pojmu výchova neustále předmětem diskuzí. Různé formulace se pohybují již od počátku 20. století mezi dvěma základními paradigmaty. Na jedné straně se pod vlivem sociologie (E. Durkheim, 1858–1917) zdůrazňovalo vnější působení na člověka. E. Durkheim chápal výchovu jako působení dospělých generací na ty, kteří ještě nejsou zralí pro sociální život. Na druhé straně se pod vlivem Mezinárodní ligy pro Novou výchovu (založena roku 1921 A. Ferrièreem) zdůrazňovala aktivita subjektu, vnitřní proces vývoje. Výchova se vymezovala jako podpora pokud možno všestranného vývoje schopností každé osobnosti.

Schéma 1 Místo didaktiky v poli věd o výchově

V soudobých pracích (Mialaret, 1991, s. 7; Gudjons, 1993, s. 172) jsou patrné snahy překonávat krajní stanoviska důrazem na interiorizaci výchovných vlivů vychovávaným jedincem. V tomto smyslu vymezuje pojem výchova i J. Pelikán: výchova je „cílevědomým a záměrným vytvářením a ovlivňováním podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimuluji-cích jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností“ (1995, s. 36). Ve vývoji didaktického myšlení složitě probíhá i řešení vztahů k aspektům biologickým.

Na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století se výrazně uplatňovala snaha vidět dítě a žáka z hlediska jeho přirozeného vývoje. S oporou o empirická data embryologie 19. století byl formulován tzv. „biogenetický zákon“. Předpokládal, že ontogeneze (vývoj jedince) je krátká a rychlá rekapitulace fylogeneze (vývoje druhu). Tento názor významně ovlivnil i řadu představitelů tzv. reformní pedagogiky (A. Ferrière a jeho rekapitulační teorie). Biogenetický zákon byl kritizován (např. J. Piagetem) a vědecky překonán, podobně jako různé podoby rekapitulační teorie.

V současné době se nově aktualizuje zájem o biologické souvislosti, a to především vlivem moderních neurověd, psychobiologických výzkumů mozku, kognitivní psychologie aj. Zároveň ovšem odborníci varují před zjednodušováním a vulgarizujícími závěry.

Otázky a úkoly:

- Vysvětlíte, proč a jak se rozšiřují oblasti vědního zájmu didaktiky a spolu s tím se diferencuje její předmět. Jak vymezíte pozici didaktiky jako vědní disciplíny v celkovém systému vědního poznání?

1.3 VZTAH DIDAKTIKY A OBOROVÝCH DIDAKTIK

Obecná didaktika studuje obecné otázky obsahu vzdělávání i procesu vyučování a učení, které jsou společné všem předmětům. **Vedle obecné didaktiky vznikly didaktiky oborové jako samostatné vědní disciplíny.** V současné době se intenzivně rozvíjejí. U nás tento vývoj začal především po druhé světové válce od 50.–60. let (A. M. Dostál, J. Šula, E. Kašpar, E. Kraemer, J. Uždil, F. Malíř aj.). Byl překonán stav, kdy oborové didaktiky byly tradičně chápány pouze jako nauky o metodách vyučování jednotlivým předmětům (tradičně zvané metodiky). Oborové didaktiky se mohou týkat všech vyučovacích předmětů nebo určitých předmětných oblastí (počáteční vyučování čtení, psaní, prvouka, cizí jazyky). Rozpracovávána je i didaktika pedagogiky.

Soudobý vývoj oborových didaktik je spjat s novými potřebami. Stupňující se rozvoj vědy a techniky vyvolává celou řadu problémů (výběr učiva, zpracovávání učebnic a učebních pomůcek, formulace standardů úrovně vzdělávání, tvorba rámcových a školních vzdělávacích programů). Tyto problémy nelze řešit pouze na základě zobecněných a individuálních zkušeností nebo prostou aplikací obecných pedagogických nebo didaktických tezí. Oborové didaktiky zkoumají i integrační tendence v příbuzných skupinách odborných oborů (např. koordinaci přírodovědného vzdělávání).

Pěstování oborových didaktik předpokládá jak dobré znalosti v oboru pedagogiky a psychologie, tak také solidní znalosti příslušných vědních oborů, ke kterým se oborová didaktika vztahuje. Přitom didaktika a oborové didaktiky jsou v úzkém vzájemném vztahu. Není to však vztah aplikace nebo dedukce. Didaktika poskytuje jednotlivým oborovým didaktikám obecný teoretický základ, z něhož mohou vycházet při rozvíjení specifické problematiky svého předmětu. Naopak zase oborové didaktiky jsou důležitým pramenem pro didaktické výzkumy, které se uskutečňují většinou prostřednictvím jednotlivých předmětů. Také obecné didaktické poznatky pronikají do praxe prostřednictvím oborových didaktik. Didaktika koordinuje oborové didaktiky při utváření učebního plánu a řeší řadu problémů, které přesahují rozsah předmětu oborových didaktik. Proto je žádoucí jejich těsná spolupráce.

Otázky a úkoly:

- Pokuste se konkretizovat vzájemný vztah didaktiky a oborových didaktik na příkladu svého aprobačního předmětu.

1.4 METODY DIDAKTICKÝCH VÝZKUMŮ

Vědecké poznání (na rozdíl od předvědeckého) se charakterizuje tím, že:

- je získáváno uvědomělým uplatněním určitých postupů vědecké metody; jejich výsledkem jsou ověřitelné vědecké výroky (nikoliv pouze osobní mínění vědeckého pracovníka);
- usiluje o rozvíjení soustavného vědění.

Pojem vědecká metoda označuje záměrný postup (cestu), jehož pomocí se něco pozná nebo vyřeší. Obvykle metoda představuje celý komplex různorodých poznávacích postupů a praktických operací, které směřují k získávání vědeckých poznatků. **Vztah metody výzkumu a předmětu výzkumu (pojetí tohoto předmětu) není náhodný.** Mezi tím, co se má poznat, a cestou, jak se to poznává, existuje nutná vnitřní souvislost. V závislosti na zkoumaném předmětu a formulaci výzkumného problému se specifickým způsobem projevuje výběr systému i způsob použití výzkumných metod.

Jestliže bychom např. zkoumali rozvíjení některých mravních vlastností žáků na základě srovnávací analýzy definic etických pojmů u žáků různého věku, nedovede nás tato metoda k žádoucím výsledkům. Utváření mravních vlastností je totiž něco jiného než jen intelektuální chápání morálních pojmů.

O čem především budeme uvažovat při volbě výzkumných metod?

- O pokud možno přesné formulaci problému, který chceme zkoumat. Volba metody je těsně spjata s tím, jak je kladena otázka, jaká je vedoucí idea výzkumu, jak je formulována hypotéza. Pečlivě zvažujeme, zda zvolená metoda skutečně postihuje jádro problému.
- Při volbě metody je nutno počítat i s reálnými podmínkami jejího uplatnění v praxi (např. možnost uskutečnit přirozený experiment ve škole) i s časovými, organizačními, ekonomickými faktory.
- Dalším základním požadavkem je používat metod, proti nimž z hlediska pedagogického (etického) není námitek.
- Při volbě metody máme na mysli i to, jaké metodické znalosti a zkušenosti má výzkumný pracovník.